

Dr. Kovács Bálint

Mártíromság és emlékezet*

Az alábbi beszédet Dr. Kovács Bálint egyetemi docens, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Armenológiai tanszékének vezetője mondta el, 2020. október 5-én, az aradi vértanúk kivégzésének emléknapja előtti estén Budapesten, az Óbudán felállított keresztteskő előtt.

Mártírokra emlékezünk a mai nap. 172 évvel ezelőtt, 1849. október 6-án, a szabadságharc 13 vértanúja halt meg Aradon, a magyar szabadság eszményéért. 13 mártír, akik közül kettő, Kiss Ernő és Lázár Vilmos örmény származásúak voltak, s az ő vértanúságuk az aradi tizenhárom között jelentős momentumra a magyarok és a magyarországi örmények közös történelmének.¹ Mártíromságukat mind a mai napig megőrzi a kollektív emlékezet,² nemcsak a magyarok, de az örmények kollektív emlékezete is. A mártíromság, a hősi vértanú-halál azonban nem csak a 1848-1849-es szabadságharc során kötődött az örményekhez.

Mártíromság és kereszténység

Mindenekelőtt azonban gondoljuk át, hogy mit jelent a mártíromság a zsidó-keresztény kultúrkörben? Az úgynevezett „zsidó mártírológia”, már az ószövetségi Szentírásban megtalálható: a Szeleukidákkal szembeni szabadságharcot vezető Júdás Makkabeus fiai vértanúságuk árán küzdöttek,³ s tisztították meg a hellének által megszenteltségtelenített Jeruzsálemi Templomot, ahogyan azt a Makkabeusok könyveiben olvashatjuk.⁴ Már az ő vértanúságuk is példa arra, hogy az egész nép bűnéért járó büntetést kiválthatja bizonyos számú ártatlan személy önkéntes halála, illetve a vértanúság az egész nép

2015. április 23-án Ecsmiadzinban szentként kanonizálták az örmény népirtás mártírjait

Vartan Mamikonjan sírja

javát szolgálja, és ez a gondolat tovább él – Jézus Krisztus példájára – majd a kereszténységben Szent István első vértanútól kezdődően, és befolyásolja az üldözések értelmezését. A mártírt ugyanakkor nem csupán önfeláldozó halála, hanem emlékezetének fenntartása teszi mártírrá; nemcsak a vértanúhoz kapcsolódó „történeti tényeknek”, a múlt faktualitásának, hanem az emlékezetnek is nagy szerep jut.⁵ Mártír az, aki valamilyen hitvallás vagy eszme elkötelezettjeként, hitéért, nézeteiért, hazájáért üldöztetése közben életét áldozza. Később a reformáció korában feltették azt az erkölcsi kérdést, hogy lehet-e egyáltalán mártír egy katona, aki fegyverrel a kezében harcol, lő, és visszalőne rá? A saját korszakukban a hazáért, a vallásért életüket áldozó katonákat – például Hunyadi Jánost, Zrínyi Miklóst – vértanúknak, mártírnak tartották.⁶ A 17. századra azután már a mártíromság protestáns dicsőfénye ragyogja körül azokat a török ellen életüket vesztett hősokeket is, akik prédikációk példamutató alakjaiként jelennek meg és emlékezetük összekötődött a független Magyarország gondolatával.⁷ A világ első keresztény népének, az örményeknek a vallásos identitásához a vértanúság egyházának a gondolata igen szorosan – mondhatjuk a kezdetektől – kapcsolódik. Ennek legkiválóbb példája Vartan Mamikonjannak az emlékezete,

aki 451-ben kis örmény sereggel vonult a harci elefántokat is felvonultató Szaszszanida Birodalom ellen: vértanúsága az örmény egyház önállóságának lett a záloga: bár Vartan Mamikonjan meghalt a harcban, az örmények meg tudták tartani keresztény hitüket.⁸

Az alábbi sarakán (örmény egyházi himnusz) ezt a mártíromságot örökíti meg: *Hősök vezére, új mártíromság koszorúját hordó, Vértelve lelked fényes fegyverével minden halállal szemben, Ó Vardan dalia, ki megszalasztottad az ellent, S rózsza-véreddel fontál koszorút templomod fölé*⁹

Örmény népirtás és mártíromság

A most felállított óbudai örmény keresztteskő felirata az örmények ellen az Oszmán Birodalomban elkövetett népirtásra való emlékezésre szólít fel, amelynek kezdete 1915. április 24-hez kötődik: ezen az éjjelen az Oszmán Birodalom összegyűjtött és bebörtönzött több száz örmény értelmiségit, politikust, vezető személyt, majd hamarosan deportálták, illetve kivégezték őket. Ekkor vált világossá, hogy az Oszmán Birodalomban élő keresztény örmény értelmiségiek ellen parancsot adtak ki, gyilkolási parancsot, amely a népcsoport vezetői után minden örményre érvényes volt. Egy olyan védtelen keresztény népcsoporttal szemben történt mindez, amely mögött nem állt szuverén államalakulat. Az események alól nem volt kivétel: férfi vagy nő, gyermek vagy idős, pap vagy világi, katona vagy civil, gazdag vagy szegény, minden örménynek kivétel nélkül a deportálás és a megsemmisítés volt kijelölve. 1920-ra gyakorlatilag teljesen megsemmisült az Oszmán Birodalomban élő – több száz

éven keresztül a szultán addigi bizalmasainak számító – örménység, csak kisebb részük tudott elmenekülni, Az örmény népirtás, bár történeti forrásokkal teljes mértékben igazolt tény, Törökország mégis igyekszik máig tagadni – hogy el tudja kerülni a nemzetközi büntetőjogi tényállás egyik elemét: az elégtételt és a kárpótlást.¹⁰ Az örmény apostoli egyház két katolikosz-pátriárkája, *I. Aram* és *II. Karekin* 2015-ben Ecsmizdinban avatta szentté az 1915-ös népirtásban meghalt örményeket, a népirtás áldozatait tehát a mártíromság szent eszményével a keresztény kánon részévé váltak.¹¹

Magyarország két szállal is kapcsolódik az örmény népirtáshoz. Egyrészt az Osztrák-Magyar Monarchia a Központi Hatalmak oldalán vett részt az I. Világháborúban. Az Oszmán Birodalomba akkreditált diplomatakon keresztül az Osztrák-Magyar Monarchia vezetése nagyon jól informált volt az örmények helyzetéről, a birodalom örményellenes politikájáról és az örmény népesség megsemmisítésének a tervéről. A követjelentések és beszámolók napra pontosan, sok esetben hosszú oldalakon keresztül írják le az örmény nép kitelepítésének, megsemmisítésének a lépéseit. Az Osztrák-Magyar Monarchia – hasonlóan a Német Birodalomhoz – azonban nem tett semmilyen konkrét politikai lépést az örmények megsegítése érdekében, attól a félelemtől vezérelve, nehogy elveszítsék háborús szövetségüket, az Oszmán Birodalmat.¹² A másik kapcsolódási szál az új hazához kötődik a népirtás elől menekülők sok esetben új otthonra találtak Magyarországon és hamar integrálódtak. Talán a legbeszédesebb példa *Rsduni Hrant Szerkisz* esete, aki ekkor érkezett, és hamarosan a Magyar Nemzeti Múzeum hivatalos szőnyegszakértője lett.¹³

Szumgait

Az örmény népirtással az örmények mártíromsága a szülőföldjükért és a kereszténységért azonban nem ért véget. 6 és fél évtizeddel később, a Szovjetunió felbomlásának időszakában Szovjet-Azerbajdzsán területén is történtek az korábbiakhoz nagyon hasonló események.

A szumgaiti mészárlások 1988. február utolsó napjaihoz kötődnek, amikor a Bakutól északra fekvő városban etnikai alapon az örmény lakosságot brutálisan bántalmazták és gyilkolták. A több napon át tartó eseményeket tétlenül nézte rendőrség és a katonaság is csak hosszabb idő múltán avatkozott be. A Szumgaitban történtek pedig a kanócat gyűjtötták meg a karabahi háborúnak, amely a Szovjetunió felbomlásához kapcsolódó talán legvéresebb, több évig tartó, politikailag máig lezáratlan fegyveres konfliktus lett.¹⁴ A karabahi háborúból Örményország bár katonailag győztesen került ki, és a Sztálin által Azerbajdzsánnak adott dél-kaukázusi régió, Arcah (Hegyi-Karabah) örmény vezetésű köztársasággá válhatott, ugyanakkor Örményország kénytelen volt feladni Nahicsevánt, azt a másik, örmények által is magas arányban lakott dél-kaukázusi területet, ami Örményország délnyugati határa és Irán közé ékelődik Azerbajdzsán enklávéjaként.¹⁵ Nahicsevánból az örménység kénytelen volt elmenekülni, kultúrájának és történelmének a nyomait pedig az új állam gyakorlatilag sóval hintette be: a középkorból fennmaradt dzsulfai örmény temetőt pár nap alatt eldözerolták, és felrobbantották a művészettörténeti ritkaságnak számító középkori örmény kőkereszteket.¹⁶

Amikor 1988-ban Jerevánban a szumgaiti mészárlások hírére több százezer ember vonult az Operaház melletti térre tüntetni, a transzparenszen az örmény genocídi-

umra való utalások voltak láthatók.¹⁷ Az alig hárommillió Örményország ugyanis nem tudta: egy ilyen mészárlással és egy ilyen háborúval csak ismét elkezdődik vagy netalán végérvényesen befejeződik mindaz, ami 1915. április 24-én már egyszer kezdetét vette?

Részlet egy 1988-as jereváni plakátról, amely az 1915-ös népirtás és az 1988-as szumgaiti pogrom kollektív emlékezetben való összekötődését mutatja. 1915-ben másfélmillió örményt vált áldozattá, most mennyien fognak meghalni? – fejezi ki a plakát bal oldalán lévő grafika, párhuzamot vonva az örmény népirtás és a szumgaiti pogromok közé, felhívva a figyelmet az elkövetők megbüntetésére (plakát jobb oldala). (Forrás: Harutyun Marutyán: Iconography of Armenian Identity. Vol. 1. Yerevan, 2009.)

Az emlékezet összefonódása

Történezként nem szeretnék történetileg nem összekapcsolódó dolgok között párhuzamot vonni,¹⁸ ugyanakkor mégis fontos hangsúlyozni, hogy az említett eseményeket összeköti a mártíromság motívuma. Örmény származású katonai vezetők mártírként haltak meg 1849-ben a szabadságért, büszkén vállalták örménységüket és büszkén tekintünk rájuk mi magyarok. Az örmény népirtás áldozatait az örmény apostoli egyház mártír szentekként kanonizálta és bár a karabahi háború mint posztszovjet territoriális és etnopolitikai konfliktus maradt fent a köztudatban, a mártíromság eszménye, a hazáért való áldozatos halál az örmények

kollektív emlékezetében az örmény népirtást és a karabahi konfliktust mentálisan kapcsolja össze. A meghalt karabahi katonákra az „áldozatok és mártírok” (զոհեր և նահատակներ = zoher ev nahatakner) örmény szavakat használják a mindennapi, liturgikus és katonai szóhasználatban.

Ezeknek a kérdéseknek sajátos és szomorú aktualitást ad ma az Arcahhal, Hegyi-Karabah és Örményországgal szembeni háborús agresszió. 2020. szeptember 27. óta Azerbajdzsán Törökország aktív támogatásával lövi és gyilkolja az örményeket, a világ legelső keresztény nemzetét. Sztálin öröksége támadt föl: Hegyi Karabah nem “Azerbajdzsán Trianonja” ahogy azt sokan tévesen állítják;[19] a terület Sztálin döntésének következtében lett Szovjet-Azerbajdzsán része, majd az 1994-ben lezáruló véres háború nem békével, hanem csak fegyverszünettel ért véget, s a helyzet nemzetközi jogilag ezért máig rendezetlen.

Míg az örmény katonák hatalmas túlerővel szemben védik hazájukat, nem félve a mártíromságtól sem – addig a világ cinikusan hallgat, úgy, ahogyan az Osztrák Magyar Monarchia is hallgatott 1915-ben.

Kereszteskő és mártíromság

Sajátos emlékezeti hely az örmény kereszteskő. Az örmények krisztianizációjáról beszámoló Agathangelosz krónikája az 5. században leírta, hogy a kereszténység felvételének időszakában *Szent Hripszime* és társnői vértanúhalálának a helyén a keresztény örmények fakereszteket állítottak, ennek nyomán vált szokássá a már nem fából, hanem kőből faragott örmény kereszteskövek, a khacskarok állítása Örményországban, s mindenhol, ahol örmények élnek. A khacskarok, a kereszteskövek összességükben és egyediségükben is a keresztény örmény kultúra különös

Kereszteskő Óbudán, 2020. október 5. (Hari Balaban felvétele)

ornamentikájú, összetéveszthetetlen és hasonlíthatatlan emlékművei, alkotásai.²⁰

A kereszténységben a kereszt a megváltás jele. Jézus Krisztus halálának a helye, tragikus és szomorú jelkép, amely a tanítványok feltámadott Jézussal való találkozásában, örömeiben és világra szóló küldetésben a feltámadás, az élet és a remény jelképévé lesz az egyház hitében. Úgy, ahogyan Jézus feltámadásának

örömhírét Örményországba a hagyomány szerint Jézus tanítványai: *Tádé és Bertalan* is elvitték.

A magyar kultúrkörben is ismert élet fája az örmény kereszties köveken kereszt formájában található meg: a kereszt nem elszáradó, gyökerétől elvágtott, holt fa, hanem rügyező ág, amiből virág: élet, igazi és örök élet születik. Az örmény kereszties kövek közvetítők és emlékezeti helyek: sajátos szimbolikájukon keresztül megjelenítik és közvetítik a keresztény hitet, s egyben a patriotizmus, a szülőföldhöz való ragaszkodás jelképei is. A hazáért Aradon mártírhaltalt halt örmény származású vértanú emlékezete tehát szimbolikusan a khacskarban, a rügyező keresztet, az élet fáját ábrázoló örmény kereszties köben kapcsolódik össze az 1915-ös, örmények elleni népirtás áldozatainak emlékezetével és a ma hazájukért harcoló örmény katonák hősi vértanú-halálával. Annak ellenére, hogy keresztieskövek százaikat dózerolták le Nahicsevánban, a világon szétszóródott örmény diaszpóra örmény keresztiesköveket állít fel sok helyen, itt Óbudán is, utalva arra, hogy a nemzeti tragédiák utáni szétszórás és a nehéz sors ellenére is hűek maradnak identitásukhoz.

Lábjegyzetek

*A beszéd elhangzott 2020. október 5-én Budapesten, az Óbudán felállított keresztieskö előtt. Köszönettel tartozom Dr. Garaguly Istvánnak a szöveg elkészülte során nyújtott segítségéért. A szövegben az örmény nevek nem tudományos, hanem a magyar kiejtés szerinti átírást követik.

¹ Bővebben: Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei*. Budapest, 1995.

² A kollektív emlékezeten Maurice Halbwachs alapján a generációkon átívelő társadalmi hosszútávú emlékezetet értjük. V.ö.: Halbwachs, Maurice: *Az emlékezet társadalmi keretei*. Budapest, 2018.

³ V.ö.: Fröhlich Ida: Világi hatalom és vallási közösségek a Makkabeus-felkelés után. In: *Világi közösség, vallási közösség*. Szerk. Benyik György. Szeged, 2004. 95-106.

⁴ Monika Pesthy-Simon: *Isaac, Iphigeneia, Ignatius: Martyrdom and Human Sacrifice*. Budapest–New York, 2017. 73, 76.

⁵ Paul Middleton kutatási tézise. V.ö.: Middleton, Paul: *Martyrdom: A Guide for the Perplexed*. London, 2011.

⁶ Öze Sándor: *A mártíromság és a katonai hivatástudat a 16. századi Magyarországon*. Studia Litteraria, 2012, (51. évf., 3-4. szám). (=Protestáns mártírológia a kora újkorban) 109.

⁷ Öze Sándor i.m. 109.

⁸ A történet Eghise krónikájában maradt fenn. V.ö.: *Elishe: History of Vardan and the Armenian War*. Fordította és magyarázta Robert W. Thomson. Cambridge, Mass. 1982.

⁹ Szent Vardanról és fegyvertársairól. In: Schütz Ödön: *Hajk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I*. Budapest, 1995. 81.

¹⁰ Az örmény népiítés történetéről számos magyar nyelvű publikáció közül a legújabb: *Az emlékezet száz éve. Így látja az utókor az örmény népiítést*. Szerk. Botos Máté – Kovács Bálint. Budapest, 2019. (=Studia Armenologica Hungarica 1.)

¹¹ A számos sajtóbeszámoló közül egy példa: *Martyrs of the Armenian Genocide were canonized*. <https://ostarmenia.com/en/canonized/> (Letöltés ideje: 2020.október 10.)

¹² Ohandjanian, Artem: *Armenien 1915. Österreichisch-Ungarische Botschaftsberichte beweisen das Genozid*. Wien, 2007.

¹³ Kránitz Péter Pál: Az új otthon. Örmény menekültek az örmény népiítés után. In: *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Szerk. Kovács Bálint – Pál Emese. Budapest, 2013. 104-108., itt: 106.

¹⁴ Bugaj, Nyikolaj: A társadalom „kikristályosodának” problémái. (Az állami kizsorító politika és a területi átalakítás a Szovjetunió széthullásának körülményei között). In: *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. Szerk. Juhász József – Krausz Tamás. Budapest, 2009. 57-76, itt 59.

¹⁵ Emlékezetpolitikai összeütközés látható Nahicseván esetében is, erről bővebben: Czézár Nikolett: *A nemzetek feletti történetírás korlátai Nahicseván örmény és azerbajdzsán megközelítése. Világtörténet 2014/3.*, 519-528.

¹⁶ A dzsulfai örmény temetőről és keresztieskövekről: Baltrušaitis, Jurgis – Kouymjian, Dickran: *Julfa on the Arax and Its Funerary Monuments. Armenian Studies/Études arméniennes*. In *Memoiriam Haig Berberian*. Szerk. Dickran Kouymjian. Lisbon, 1986. 9-53.

¹⁷ Átfogó monográfia az örmény genocídium emlékezetének és a Karabah mozgalomnak a kollektív emlékezetben való összekapcsolódásáról: Marutyun, Harutyun: *Iconography of Armenian Identity: The Memory of Genocide and the Karabagh Movement (Volume 1)*. Yerevan, 2009

¹⁸ E téren Reinhart Koselleck történelemfelfogására szeretnék reflektálni, a Ciceróhoz kötődő „A történelem az élet tanítómestere” kifejezés szemantikája a modern korra átalakult, a történettudomány nem válhat a múlt eseményei alapján prófétiás jövendőkmondások tárházává, még akkor sem, ha hasonló minták ismétlődését véljük felfedezni a múltban és a jelenben. V.ö.: Koselleck, Reinhart: *Historia magistra vitae*. A toposz felbomlása a mozgásba lendült történelem újkori horizontján. Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Szerk. Reinhart Koselleck. Budapest, 2003. 41-74.

¹⁹ A történelmietlen összehasonlításokra az alábbi két példa: Ágoston Zoltán: Azerbajdzsán tudja, mi az a Trianon. Népszabadság, 2012. november 29. http://nol.hu/kulfold/azerbajdzsán_tudja_mi_az_a_trianon-1349697 (Letöltés ideje: 2020.október 10.) „Az első titkár beszédében előkerült Trianon is, utalva arra, hogy Hegyi-Karabah és a környező területek Örményország általi megszállása Azerbajdzsán számára hasonló az I. világháború utáni magyar traumához.” Egyértelmű a Trianonnal és Erdély tragédiájával való párhuzam egy azerbajdzsáni propagandafilm budapesti bemutatója kapcsán: „Hosszú idő óta Azerbajdzsán egyedül élte meg ezt a tragédiát, a világ nem akarta meghallani a hangunkat.” – tette hozzá. A nagykövet szerint jó választás a film magyarországi bemutatása, mert mi jobban megértjük ezt a tragédiát Európában.” lsd bővebben: Susánszki Mátyás-Pál: Hegyi-Karabah kibeszéltetlen tragédiája – Magyar dokumentumfilmek törték meg a hallgatást. Pesti Srácok, 2015. december 15. <https://pestisracok.hu/tuzszunet-magyar-dokumentumfilm/> (Letöltés ideje: 2020. október 10.) Karabah-hegyvidék: fellángoltak a harcok az Azerbajdzsántól elszakított régió határán.

²⁰ Kovács Bálint: Az örmény keresztieskövek – az emlékezet kövei. Séd vészprémi kritikai lap. 2015. nyár. 2. szám., 28-29.

Felhívás és meghívó magyar-örmény testvéreinkhez!

A Magyarországon élő magyar-örménység — távol minden szeparatiztikus törekvéstől — azon cél által vezéreltetve, hogy szomorú sorsban levő szegény hazánknak szolgálatot tehessen, elhatározta, hogy az örmény származású magyarokat egyesületbe tömöríti.

Ez egyesület azt akarja elérni, hogy a Kelet legtehetősebb, s évezredek kulturájú népfaja, a Keleti kereskedelem legszármazottabb tényezője, az örmény, magyarországi testvérei útján, Magyarországot a keleti kereskedelem egyik gócpontjává tegye. Az Angliában, Franciaországban, Svájcban, Amerikában stb. élő örménység sajtóorgánumai — ez egyesület révén — rokonszenves és bizalomgerjesztő módon lehetnek és lesznek az igazságos magyar ügy szószólói.

Megmozdulásunknak további célja: örmény multunk és hagyományaink iránti szeretetünknek kegyeletes ápolása mellett, a hazai örmények között az összetartozandóság érzetének fölélesztése, fönttartása s a hajdan dicső s most is bámulatos életerejü örmény nemzetnek, Ázsiában a kereszténység és műveltség apostolának, megismertetése.

Az örmény magyarok hazafisága fölment bennünket a védekezés alól, mintha egyesülésünkben nemzetiségi törekvések jelenének. Az örmény, e jellegének kidomborítása mellett is, mindig meg fog maradni a magyar haza leghálásabb fiának, mért továbbra is ki akarja érdemelni azt, hogy „magyarabb lehessen a magyarnál”!

Meghívjuk tehát magyar-örmény testvérünket s családját minden egyes tagját az **április hó 18-án d. e. 1/211 órakor a Tisztviselő kaszinóhoz (VIII. Eszterházy-u. 4. sz. I. em.)** helyiségében tartandó alakuló közgyűlésre.

Budapest, 1920. március hó 31-én.

Az Intéző Bizottság nevében:

dr. P. Ábrahám Dezső
a szegedi kormány v. miniszterelnöke,

Agobian Tarján Ártin
nagykereskedő,

dr. Ávedik Félix
kir. járási bír., curiai tanácsjegyző,

Czárán Péter
belügymin. műsz. tanácsos,

dr. Dániel Dezső
máv. tihar. ügyvéd,

dr. Harmath Jenő
kir. főügyész helyettes,

dr. Hovhannesian Eghia
ügyvéd,

Husseindjian Antranik
kereskedő,

Jakabffy Elemér
p. ú. tanácsos

Jakabffy Géza
gyógyász,

Jakabffy István
ny. főispán, nagybirtokos,

dr. Jakabffy Kálmán
ministeri titkár,

Jakabffy Pál
kir. külső bíró, tszvéki elnök,

dr. Korbuly József
ügyvéd,

Markarian Mihrán
nagyiparos,

dr. Pátrubány Lukács
egyetemi m. tanár,

Rsduni H. Szerkisz
kereskedő,

dr. Sándor Géza
ügyvéd,

dr. Simay Gyula
kir. it. táblai tanácselnök,

ifj. dr. Szappanyos Gerő
ügyvéd,

dr. Szentpétery István
p. ú. tanácsos,

dr. Turcsa János
ny. labornokorvos,

Tutsek József
máv. felügyelő,

Tcharhonkian Vosdanik
kereskedő,

dr. Vákár P. Ártur
ministeri bizos. titkár,

dr. Vikol János
gimn. igazgató,

dr. Zakariás János
brassói ügyvédi kamara v. elnöke

Fröhlich Ida, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

A Biblia az örmény hagyományban 3.

Bél Dániel könyvében is szerepel, a Septuagintában a dánieli próféciákhoz kapcsolódó „*Bél és a sárkány*” c. elbeszélésben, amely az ószövetségi próféciákhoz hasonlóan az idegen bálványoszobrok tehetetlenségét reprezentálja. *Hajk* félelmetes ellenségének személynevét tehát egy mezopotámiai istennév és az ahhoz kapcsolódó bibliai hagyomány ihlette.

Az óriások agresszív természetét – ahogyan Horenaci elbeszélésében szerepelnek – nem indokolja a Gen 6:1-4-ben olvasható bibliai elbeszélés. Ennek eredetét egy másik, a bibliai szöveghez kapcsolódó, ám kánonivá nem vált hagyományban kell keresnünk, és ez az ún. etióp Henok-könyv (1Henok), a bibliai hagyományhoz kapcsolódó, elbeszéléseket, valamint apokaliptikus látomásokat és kinyilatkoztatásokat tartalmazó gyűjtemény. Legteljesebb szövege etióp változatban ismert; azon kívül fennmaradt a műnek egy rövidebb görög szövege is.²³ Örmény fordítása mindaddig nem ismert. Régóta feltételezték, hogy a görög és az etióp szöveg egy azóta elveszett héber vagy arámi mű fordításai lennének, amelyek zsidó hagyományt foglalnak össze. A gyűjtemény keletkezését korábban a Kr.e. 2.sz-ra tették. A nyelvet illető feltételezés igazolódott, amikor a XX. század közepén a qumráni 4.sz. barlangban megtalálták a Henok-mű arámi eredetijének töredékeit.²⁴ A qumráni kéziratos hagyomány a Kr.e. 3.sz. végére megy vissza, a gyűjtemény legkorábbi darabjai tehát régebbiek, mint azt korábban feltételezték.

Az óriások a 6-11. fejezetekben, a vízözön előtti emberiség történetében szerepelnek.²⁵ A vízözön előzményei azonban Gen 6:1-4-hez jelentős eltéréseket mutatnak. A Henok-gyűjtemény elbeszélése szerint az „ég fiai” (1Hen 6:2), akiket a

szöveg a továbbiakban „Virrasztók”-nak (*ʿyryn*) nevez, meglátják az emberek lányait, megkívánják őket, és elhatározzák, hogy leszállnak hozzájuk. Vezetőjük, *Semihaza* azonban bűnösnek tartja a tervet, amelyért nem kívánja egyedül viselni a felelősséget (1Hen 6:3); ezért a Virrasztók, tervük végrehajtása érdekében esküvel szövötteknek a Hermon-hegyen (1Hen 6:6).²⁶ A Virrasztók bemocskolódnak a földi nőekkel, akiket boszorkányságra, mágiára és „gyökérvágás”-ra tanítanak és „megismertették velük a füveket” (1Hen 7:1). A földi nőktől született gyermekek agresszív természetű óriások (*gibbarin*) lesznek, akik először „felfalták az emberfiak minden munkáját”, majd az embereket és egymást kezdik pusztítani (1Hen 7:4-6). Vétkeznek a földi élőlények – szárazföldiek, a vizekben és levegőben élők – ellen. Végül a föld bevadolja a bűnösöket mindazokért a tisztátalanságokért, amik rajta történtek” (1Hen 7:5-6). Az óriások teste elpusztul a bekövetkező vízözönben; atyáiktól örökölt szellemi részük azonban a világban marad, az emberekkel ellenséges, gonosz démonokként (1Hen 15).

A mindent felfaló és elpusztító óriások démoni tulajdonságokkal rendelkeznek (az elbeszélés alakjainak eredete is a mezopotámiai démon-hagyományba nyúlik vissza).²⁷ Ők a világban megjelenő fizikai rossz okai és reprezentánsai. Az

Meghívó az „örmény származású magyarok egyesületének” alakuló ülésére, 1920.